

Tautinės realijos: pavadinimai, terminai ir jų vartojimas

REGINA KVAŠYTĖ

Šiaulių universitetas

IVADINĖS PASTABOS

Tarpkultūrinis bendravimas padeda pažinti kitų tautų kultūrą ir jos terpėje populiarinti savo tautos kultūrą. Kalbant apie tautos kultūros reiškinius svarbus vaidmuo tenka kalbinei raiškai. Pirmiausia dėmesys krypta į skirtingo stiliaus – moksliniuose, mokslo populiarinimo, publicistiniuose bei grožiniuose – tekstuose ir skirtingais tikslais vartojamą leksiką, kuriai būdingas tautinis koloritas. Tokios leksikos esama visose kalbose. Kiekvienos kalbos vartotojas pirmiausia įgyja žinių apie savo tautą ir jos gyvenimo realijas, vėliau susipažįsta su svetimų tautų kultūra. Tautinį koloritą tekstui suteikia vartojami tikriniai žodžiai (asmenvardžiai, vietovardžiai, simboliniai pavadinimai) ir bendriniai žodžiai (materialiosios ir dvasinės kultūros realijų, reiškinių ir kt. pavadinimai). Tokie bendriniai žodžiai straipsnyje vadinami tautinių realijų, t. y. tautiniu savitumu pasižyminčių realių materialiosios ir dvasinės kultūros daiktų ir reiškinių, pavadinimais. Jie ir pasirinkti tyrimo, kurio tikslas – savos kalbos ir kitų kalbų požiūriu aptarti terminiją, įvardijančią tautinių realijų pavadinimus, objektu. Teorinėje apžvalgoje remiamasi publikacijomis lietuvių ir užsienio kalbomis, o iliustracinių pavyzdžių šaltiniais pasirinkti įvairūs dvikalbiai ir aiškinamieji žodynai.

TAUTINIŲ REALIJŲ KLASIFIKAVIMAS

Teigiama, kad „žodžio semantikos ypatybės konkrečiame šnekos akte nėra bereikšmės – jos padeda sužadinti vienus ar kitus vaizdinius, šiek tiek skirtingai aktualizuoti kalbančiųjų sąmonės turinį. <...> Leksinis fonas turi tautinę specifiką, nes skirtingose kalbose ekvivalentiškai žodžiai gali kelti skirtingas asociacijas <...> Šiek tiek kitas dalykas yra žodžio semantinės aureolės, maitinamos tautosakos tekstų, tautos kultūros tradicijos, istorinės praeities šaknų“ (Gudavičius 2000: 84–85). Visas tautines realijas galima suskirstyti į tam tikras grupes pagal pavadinamus objektus. Etnolingvistas

Aloyzas Gudavičius išskyrė tokias bendresnes tautinės leksikos vartojimo sritis: nacionalinė virtuvė, rūbai, muzikos instrumentai, tautiniai šokiai, tradicijos ir papročiai, tautosaka ir mitologija, tautos istorijos dalykai (Gudavičius 2000: 79–80). Vėliau autorius šį skirstymą patikslino, teigdamas, kad „pavyzdžiais, atspindinčiais materialiosios kultūros specifiką“, gali būti: 1) nacionalinės virtuvės valgių ir gėrimų pavadinimai; 2) muzikos instrumentų pavadinimai; 3) rūbų ir apavo pavadinimai; 4) namų apyvokos daiktų ir įrankių pavadinimai ir 5) buities kultūros ir visuomeninio gyvenimo reiškiniai“ (Gudavičius 2009: 94). Galima sutikti dėl keturių pirmųjų minėtų semantinių grupių, kad tai tikrai tautos materialiosios kultūros dalykai, bet paskutinės, t. y. buities kultūros ir visuomeninio gyvenimo reiškinių grupės pavadinimai atspindi „dvasinės kultūros reiškinių sferą“. Toliau išvardijami pirmiausia liaudies kultūros dalykai. Kaip pavyzdžius A. Gudavičius pateikia šokių pavadinimus (bet neišskiria dainų, nors mini ir *sutartinę*, ir dainavimo būdus *raliuoti*, *valiuoti*), taip pat „mitologinių būtybių, pasakų veikėjų pavadinimus bei kitą tautosakinę leksiką, pavyzdžiui, *krivis* ‘senovės lietuvių dvasininkas, žynys’, *romuva* ‘baltų šventovė’, *alkas* ‘šventa aukojimo vieta’; pasakiškos būtybės *aitvaras*, *kaukas*, *giltinė*, *laumė*“ (Gudavičius 2009: 94–95). Atrodytų, kad buities kultūros ir visuomeninio gyvenimo reiškinių grupei priskirti *rūpintojėlis* ir *koplytstulpis* turėtų patekti į materialiosios kultūros realių grupę. Kita išskiriama grupė – tai tradicijos, ritualai, liaudies šventės (pateikti pavyzdžiai rodo, kad tiksliau būtų kalbėti apie joms būdingus reiškinius) (Gudavičius 2009: 94–95). Taip pat tautinį savitumą atskleidžiančiais žodžiais laikomi „tautos gyvenamosios aplinkos – geografinių objektų, gyvūnijos bei augalijos, klimatinių gamtos reiškinių pavadinimai bei nevienodas tų pavadinimų detalumo laipsnis“ (Gudavičius 2000: 80). Remiantis A. Gudavičiaus skirstymu, tačiau šiek tiek patobulinus sukurta klasifikaciją, tautiniu koloritu nuspalvintą leksiką pagal semantiką galima suskirstyti į tris grupes: 1) materialiosios liaudies kultūros realijos; 2) dvasinės liaudies kultūros realijos ir 3) tautos istorijos realijos. Toliau kiekvieną iš šių grupių galima skaidyti į artimesnės semantikos grupes, pavyzdžiui, materialiosios kultūros realių grupėje akivaizdžiai išsiskiria rūbų, avalynės, papuošalų, įrankių, valgių, gėrimų ir kt. pavadinimų grupės. Dvasinės kultūros realijoms tiktų priskirti dainų, dainavimo būdų, šokių, žaidimų, švenčių, tradicijų, papročių ir kt. pavadinimus. Be abejo, klasifikacijos detalumas priklauso nuo poreikio išskirti leksikos vienetų kaip tam tikros visumos dalis. Pavyzdžiui, įrankių pavadinimus galima suskirstyti pagal sritis, kuriose

jie naudojami: kalvystės, puodininkystės, audimo, kryždirbystės ir pan., o tradicijų – pagal kalendorines šventes ar pan. Tokiu būdu išplėtojama hierarchiniais ryšiais susijusi klasifikacijos schema, kuri, reikalui esant, dar gali būti plečiama. Ji gali būti taikoma ir savos, ir svetimos kultūros realijoms bei reiškiniams – etnografizmams ir egzotizmams – analizuoti.

SAVOS KALBOS TAUTINIŲ REALIJŲ KLASIFIKAVIMO TERMINAI

E t n o g r a f i z m a i s, t. y. žodžiais, pavadinančiais kurios nors tautos materialiosios ar dvasinės kultūros realijas, patekusiais į bendrinę kalbą (plg. *etnografizmas* „Kurios nors tautybės materialinės ar dvasinės kultūros realijos pavadinimas, patekęs į literatūrinę kalbą <...>“ (KTŽ 1990: 60)), tiksliausia būtų vadinti savos tautos realijas. *Kalbotyros terminų žodyne* pateiktos apibrėžties teiginys, kad taip pavadinamos „kurios nors tautybės“ realijos, leidžia manyti, jog žiūrima tarsi iš vidaus, vertinama kalbos, apie kurią kalbama, požiūriu. Žodynuose tokiais atvejais neretai vartojamos pažymos *etnogr.* arba *etn.* išskiria etnografijos elementus kalboje (plg. *etnografija* „1. mokslas, tiriantis tautas ir kitas etnines bendrijas, jų materialinę bei dvasinę kultūrą; 2. tautų, kitų etninių bendrijų materialinės ir dvasinės kultūros faktų rinkimas, aprašymas, kaupimas“ (TŽŽ 2001: 220)). Dėl tokių žodžių vartojimo savos kalbos tekste dažniausiai problemų nekyla arba jos susijusios su rašybos ar kalbos kultūros dalykais. Pavyzdžiui, lietuvių kalboje dažniau kulinarijos gaminiui pavadinti vartojamas žodis *cepelinai* nei *didžkukulis* (DŽ, 2006; KP 2005: 36), o latvių kalboje ypatingas latviškas sūris, „gaminamas iš varškės ir pieno, pridedant sviesto, kiaušinių, druskos, dažnai ir kmynų; jam nereikia specialaus nokinimo periodo“ (LLVV 4, 1980: 26), vadinamas dūriniu *jāņusiers* ir daugiskaitos arba vienaskaitos kilmininko junginiais su šalutiniu dėmeniu einančiu tikriniu vardu: *Jāņu siers*, *Jāņa siers* [Joninių sūris – R. K.]. Panašių tautinių realijų pavadinimų vartosenos ypatumų ar variavimo galima rasti ir kitose kalbose. Tačiau terminas *etnografizmas* netinkamas tada, kai reikia apibūdinti, pavyzdžiui, savos tautos istorijos reiškinius, tautinius judėjimus ir pan., kurie taip pat priklauso tautinį savitumą išreiškiančiai leksikai. Tokia leksika laikytina istorine.

Istorinė leksika, arba istorizmai, kaip pasenusių realijų pavadinimai „paprastai prisimenami, kai reikia įvardyti praėjusių laikų daiktus, reiškinius. Istorizmai mena senovę (*romuva* „senovės baltų genčių šventovė, jų kultūrinio gyvenimo židiny“, *krivis* „senovės lietuvių pagonių dvasininkas,

žynys“)“ (LK 1995: 41). Kai kurie istorizmai įtraukiami ir į aiškinamuosius, ir į verčiamuosius žodynus, pavyzdžiui, apibrėžtasis istorizmas *krivis* lietuvių–anglų kalbų žodyne aprašomas kaip „Lithuanian pagan priest“ (NALKŽ 2002: 370). Taip pat elgiamasi ir *Lietuvių–rusų kalbų žodyne*, tik dar pridodama atitinkama istorizmo pažyma «istor. (литовский) языческий жрец» (LRKŽ 2001: 370). Akivaizdžią kito lietuvių kalbos istorizmo – *knygnešys* – tautinę specifiką taip pat atspindi dvikalbiai žodynai. *Lietuvių–latvių kalbų žodyne* šis žodis apibrėžtas aprašomuoju būdu: „vėst. grāmatu iznēsātājs; (aizliegtu) grāmatu izplatītājs“ [ist. knygų išnešiotojas, (uždraustų) knygų platintojas]¹ (LLV 1995: 235), ten pat panašiai apibūdintas ir vedinys *knygnešystė* „(cara cenzūras aizliegtu) grāmatu iznēsāšana (izplatīšana)“ [(caro cenzūros uždraustų) knygų išnešiojimas (platinimas)]. Kursyvo vartojimas rodo, kad kai kurie apibrėžties elementai pateikiami kaip komentarai. Žodis *knygnešys* ir lietuvių kalboje yra išgyvenęs tam tikrus reikšmės pokyčius: reiškęs „slaptą lietuviškų knygų gabentoją per sieną“, vėliau imtas vartoti reikšme „knygų platintojas“ (senesnioji reikšmė jau virto semantiniu istorizmu) (Palionis 1979: 301)². Būtent tai ir bando parodyti cituoto žodyno sudarytojai, vis dėlto palikdami galimybę šį žodį vartoti šiuolaikiškesne reikšme, kuri matoma atmetus komentarus ir pažymą. Anglų kalbos žodyne jau skiriamos šiuolaikinė ir istorinė šio žodžio reikšmės: “1. (*knygų platintojas*) bookdistributor; 2. *ist.* book spreader; book-hawker” (NLAKŽ 2002: 356). *Lietuvių–rusų kalbų žodyne* su pažyma *istorija* pateiktas tik vertinys *книгоноша* (LRKŽ 2001: 357). Kitų šalių istorizmų randama ir lietuvių kalbos vartotojams skirtuose žodynuose, pavyzdžiui, *Latvių–lietuvių kalbų žodyne* kaip istorizmai fiksuotos tokios Latvijos gyvenimo realijos: *jaunlatvieši* „ist. jaunalatviai (XIX a. šeštojo ir septintojo dešimtmečių kultūrinio-nacionalinio sąjūdžio Latvijoje dalyviai)“ (LLŽ 2003: 308); *jaunstrāvieki* „ist. latvių inteligentijos demokratinio „Naujosios srovės“ sąjūdžio XIX a. paskutiniojo dešimtmečio dalyviai“ (LLŽ 2003: 308). Iš pastarojo pavyzdžio matyti, kad istorizmas nei verčiamas, nei rašomas sulietuvinta forma (tokia galimybė buvo – reikėjo tik pakeisti galūnę) – pateikiamas tik komentaras (plg. aiškinamajame latvių kalbos žodyne „vėst. Jaunās strāvas dalībnieki“ (LLVV 4, 1980: 40))³. Kitų kalbų šaltiniuose, pavyzdžiui, *Latvių–rusų kalbų*

¹ Latvių kalbos žodžių reikšmių aiškinimai šiame straipsnyje verčiami į lietuvių kalbą.

² Plačiau žr. Kvašytė, Čepaitienė, Župerka 2006; taip pat žr. Vilkaitė, Kvašytė 2006.

³ Apie Latvijos realijų pavadinimus, tarp jų ir istorizmus, plačiau žr. Kvašytė 2005.

žodyne pateikiami latviškųjų dūrinių vertiniai su komentarais skliaustuose («младолатыши (прогрессивные деятели национального антифеодального и просветительского движения XIX века в Латвии)» (LKV 1, 1979: 487), «новотеченцы (участники демократического движения интеллигенции в 90-ые годы XIX века в Латвии)» (LKV 1, 1979: 488). Tam tikrą Rusijos istorijos tarpsnį iliustruojantis piniginio vieneto pavadinimas *červoncas* įtrauktas į abiejų baltų kalbų tarptautinių žodžių žodynus: „1. rusiškas auksinės monetos pavadinimas (nuo XVII a.); 2. SSSR valst. banko bilietas, lygus 10 rb, buvęs apyvartoje 1922–1947; 3. 1923 išleista SSSR auksinė moneta (daugiausia atsiskaitymams su kt. valstybėmis)“ (TŽŽ 2001: 142) (plg. žodžio *červoncs* apibrėžtį latvių kalba: „1. Krievijā (līdz 1917. g.) zelta monēta 3 rubļu vērtībā. 2. Padomju Savienībā (no 1922. līdz 1947. g.) – naudaszīme 10 rubļu vērtībā“ [1. Rusijoje (iki 1917 m.) 3 rublių vertės auksinė moneta. 2. Sovietų Sąjungoje (nuo 1922 iki 1947 m.) – 10 rublių vertės piniginis ženklas] (SV 1999: 129)). *Rusų–lietuvių kalbų žodyne* fiksuotos net 3 minėto rusų kalbos žodžio reikšmės ir tik viena iš jų perteikiama transkribuota forma: „1. raudonasis (*Rusijos auksinė moneta iki 1917 v.*⁴); 2. *č e r v o n c a s* [išretinta šio straipsnio autorės], dešimtrublinė (1922–1947 m.); 3. *šnek.* dešimt rublių“ (RLKŽ 2002: 834), o į rusų–latvių kalbų žodyną šis žodis neįtrauktas. Aptarti atvejai leidžia teigti, kad pragmatinis požiūris į istorizmus skiriasi.

SVETIMŲ KALBŲ TAUTINIŲ REALIJŲ KLASIFIKAVIMO TERMINAI

Svetimų kalbų specifiniams dalykams pavadinti vartotinas terminas *egzotizmas* – „svetimžodis, skolinys, reiškiantis nepažįstamą, svetimai (ypač tolimai) šaliai būdingą buitį ar kultūros realiją“ (TŽŽ 2001: 190). Lingvistinėje literatūroje kaip vientisinio termino sinonimas (jo daugiskaitos atitikmuo) vartojamas ir sudėtinis terminas *egzotinė leksika* (kai kalbama apie tokių žodžių visumą): „Žodžiai ar specialūs žodžių junginiai, paimti iš tolimų, mažai žinomų kalbų, norint suteikti stiliui ypatingą koloritą <...>“ (KTŽ 1990: 55). *Kalbotyros terminų žodyne* pateikta apibrėžtis akcentuoja tokių tautinių realijų vartojimo tikslą. Kaip teigia rusų sociolingvistė Nina Mečkovskaja, „egzotizmai ne tiek atskleidžia ar aiškina svetimą kultūrą, kiek ją simbolizuoja“ (Мечковская 2000: 52). Terminas

⁴ Tikėtina, kad žodyne korektūros klaida – turėtų būti „m“.

egzotizmas, priešingai nei prieš tai aptartasis *etnografizmas*, vartojamas kitų kalbų realijoms pavadinti, tačiau su tam tikromis išlygomis – artimiausių giminiškų kalbų ir kultūrų, pavyzdžiui, lietuvių ir latvių, realijas pavadinantiems žodžiams įvardyti terminas *egzotizmas* netinka, nes minėtų tautų realijos, nors ir yra nežinomos, nėra egzotinės tikrąja šio žodžio prasme.

Yra pagrindo teigti, kad aprašytieji terminai *etnografizmas* ir *egzotizmas* sudaro tam tikrą antonimų porą klasifikuojant tautinių realijų pavadinimus pagal priklausymą savo ar svetimai kalbai. O kaip reikėtų vadinti tokią leksiką, kai verčiant ji iš originalo kalbos perkeliama į kitos kalbos tekstą?

Visa, ką kitos kultūros atstovas pastebėjo, bet nesuprato, kas jam atrodo keista ir reikalauja interpretacijos, yra signalas, kad tekste esama specifinių tos kultūros, kurią atspindi sukurtas tekstas, elementų, kurie, lingvo-kultūrologės Valentinos Maslovos teigimu, vadinami lakūnomis (Маслова 2001: 111). Susiaurinant šį teiginį iki leksikos lygmens, galima teigti, kad *l a k ū n o s*, arba *l a k ū n i n ė l e k s i k a* – tai kurios nors kalbos leksiniai vienetai, neturintys tiesioginio leksinio semantinio atitikmens kitoje kalboje (Bankavs 2001: 9). Teigiama, kad terminas *lakūna* būdingas frankofoniškosios kultūros tradicijai (Иванов 2006: 79), o pirmieji šį terminą kalbotyrai pritaikė Kanados mokslininkai Jean-Paul Vinay ir Jean Darbelnet (Дунь 2007: 135). Terminas *lakūna* vartojamas daugelyje kalbų, tarp jų anglų, prancūzų, latvių (Bankavs 2006), rusų (Степанов 1965; Муравьев 1975 ir kt.). Tačiau *Tarptautinių žodžių žodyne* pateiktas lotynų kilmės žodžio *lakūna* apibrėžimas „[lot. *lacuna* – įdubimas, spraga] teksto spraga, praleidimas, trūkstama vieta“ (TŽŽ 2001: 425) suteikia pagrindą suabejoti tuo, kad šis terminas tinkamas minėti leksikai pavadinti. Teigiama, kad tautinis kultūrinis savitumas gali atsiskleisti ne tik specifinių žodžių buvimu, bet ir tokių žodžių stygiumi kita kalba išreikštomis reikšmėms perteikti. Taigi, tokios „spragos“, „baltos dėmės kalbos semantiniame žemėlapyje“ vadinamos tuo pačiu terminu (Степанов 1965: 120). „Vienu atveju lakūnų atsiradimą lemia atitinkamų kultūrų skirtumai <...>. Kitu atveju lakūną lemia ne vienos kalbos atitinkamo denotato trūkumas, o tai, kad kalbai tarsi nesvarbu skirti tai, ką skiria kita kalba“ (Мечковская 2000: 53). Latvių kalbininkas Andrejis Bankavas tokią leksiką skirsto į absoliučias ir reliatyvias lakūnas, o pirmąsias dar į du pogrupius: „etnografinės lakūnas (*balzams, sagša, sakta, Līgo vakars, lats, auseklītis, dainas, Pērkons, suitu sievas*) <...> ir lingvistinės lakūnas <...>. Pagal paplitimą lakūnos skirstomos į nacionalines (*balzams, GNP, kokle*) ir regionines (*kefīrs, kvass, ķimelis, rupjmaize*)“ (Bankavs 2001:

9–10). Akivaizdu, kad tas pats žodis gali atitikti kelis klasifikacijos tipus, pavyzdžiui, *balzams* patenka ir į etnografinių, ir į nacionalinių leksinių vienetų grupę. Tačiau toks skirstymas gana sudėtingas, nes ne visada lengva priskirti vieną ar kitą žodį tik vienam pogrupiui. Taigi latvių kalbos žodis *balzams* (jeigu tai ne konkretaus Latviją reprezentuojančio gaminio *Rīgas melnais balzams* pavadinimo nomenklatūrinis žodis, kuris dažnai pragmatiniais sumetimais atstoja visą gaminio pavadinimą) galėtų būti ir regioninė lakūna, nes panašių gėrimų gaminama ir kitur, ne tik Latvijoje (plg. *Bitnerio balzamas* ir kt.) arba net neturėti tautinio kolorito (plg. skolinio iš graikų kalbos *balzamas* reikšmės „[gr. *balsamon* – aromatinė derva] 1. gamtinių arba sintetinių dervų tirpalas eteriniuose aliejuose; gamtiniai ~ai yra augalų apykaitos produktas; 2. *farm.* gydomoji arba kosmet. priemonė, pagaminta iš tokio tirpalo; 3. stiprus alkoholinis gėrimas, sutaisytas su balzamo ekstraktais arba aliejais“ (TŽŽ 2001: 90). Latvių kalbos požiūriu skoliniu iš graikų kalbos pavadinta realija priskirtina etnografizmams, todėl *lakūna* suprantama dvejopai: tai vieta tekste, kurią reikia užpildyti, kita vertus, tai realiją, kurią reikia apibūdinti kitos kalbos priemonėmis, pavadinantis terminas. Vis dėlto esama ir kitokios nuomonės, pavyzdžiui, A. Gudavičius pabrėžia, kad „lakuna⁵ žymi žodžio nebuvimą vienoje kalboje (angl. *lack* 'trūkumas, stoka') kitos kalbos atžvilgiu, kai abiejų kalbų atspindimoje tikrovėje atitinkamas daiktas, reiškinyis ir pan. egzistuoja. Taigi lakunų buvimo priežastis yra ne realiojo pasaulio įvairovė, o pasaulio kategorizacijos ypatumai kalboje“ (Gudavičius 2007: 93).

Kiti autoriai specifinių tautinių realijų pavadinimus sieja su ekvivalentiškumu: „sunku rasti ekvivalentų kitoje kalboje, nes kitos tautos gyvenime nėra pavadinamų daiktų ar reiškinių. Ši leksika, kurią galima būtų vadinti *b e e k v i v a l e n t e* [išretinta straipsnio autorės], labai svarbi tautos materialinei ir dvasinei kultūrai pažinti“ (Gudavičius 2000: 79; Gudavičius 2009: 93–94). Iš lotynų kilmės žodžio *ekvivalentas* „[lot. *aequivalens* (kilm. *aequivalentis*)] lygiavertis, lygiareikšmis daiktas; tolygi vertė, tolygus dydis; lygmuo, atitikmuo“ (TŽŽ 2001: 198) kilęs terminas tradiciškai vartojamas įvairių šalių kalbininkų darbuose, nors jo reikšmė gali varijuoti (Černė 2006; Paraurelytė-Klovienė 2007; Polkovnikova 2006; Влахов, Флорин 2006; Иванов 2006; Саевич 1999 ir kt.). Kitas darybiškai artimas santykį su ekvivalentiškumu nusakantis terminas lietuvių kalboje – *n e e k v i v a l e n t i n ė l e k s i k a* – apibrėžiamas kaip „originalo kalbos žodžiai ar

⁵ A. Gudavičius vartoja rašybos variantą *lakuna* (Gudavičius 2007: 93).

žodžių junginiai, reiškia daiktus, procesus, reiškinius ar kitus gyvenimo faktus, neturinčius vertimo kalboje ekvivalentų“ (Ambrasas-Sasnava 1978: 132). Vis dėlto patogesnis vartoti yra trumpesnis, t. y. su priešdėliu *be-* padarytas sudėtinio termino šalutinis dėmuo. Iš daiktavardžių su priešdėliu *be-* padaryti „santykiniai būdvardžiai žymi ypatybę, kylančią iš neturėjimo pamatiniu daiktavardžiu įvardijamo dalyko“ (Keinys 1999: 80). Beekvivalentiais galima laikyti ir etnografizmus, ir egzotizmus, jeigu tautiniu koloritu nuspalvinta leksika vertinama kalbos, į kurią verčiama, požiūriu. Netgi siūloma tokią leksiką atskirti nuo apskritai kalboje ekvivalentų neturinčios leksikos (Влахов, Флорин 2006: 56).

Panašia reikšme kaip *beekvivalentė leksika* latvių lingvistinėje literatūroje vartojamas terminas *regioninė geografinė leksika* (latv. *reģionālģeogrāfiskā leksika*). Jį vartoja Latvijos realijų perteikimą vokiečių kalba nagrinėjanti latvių kalbininkė Ilga Migla (Migla 1996: 2). Šiuo terminu akcentuojamas teritorinis – ne semantinis ar ekvivalentiškumo – dėmuo. Naujajame latvių kalbotyros terminų žodyne (*Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*) leksika, kuriai perteikti nerandama savos kalbos žodžių, vadinama *kultūriniais skoliniais* (latv. *kultūraiņģuvumi*). Iš apibrėžties matyti, kad tai originalo kalbos (latv. *avotteksts*) žodis, posakis ar frazeologizmas, kuris, jeigu nerandama tinkamo ekvivalento vertimo kalboje (latv. *mērķteķsts*), perkliamas į ją (jeigu tai vienos abėcėlės kalba – transliteruojamas, jeigu skirtingos – transkribuojamas). Be to, ten pat dar nurodoma, kad tokių skolinių sluoksnis yra jau minėti etnografizmai (VPSV 2007: 198). Nors ir patogus vartoti, latvių kalbos dūrinys nėra tobulas turinio prasme, nes pabrėžiamas vienas tokios tautinės leksikos perteikimo – tiesioginio perkėlimo – būdų, o pragmatiniu požiūriu gali būti pasirenkami ir kitokie kalbamosios leksikos perteikimo būdai, pavyzdžiui, komentavimas, aiškinimas, pakeitimas ir pan., t. y. ieškoma kitokių ekvivalentų, neapsiribojama transliteravimu arba transkribavimu. Todėl vartoti vien šį terminą nebūtų teisinga (be to, lietuvių kalboje šis sudėtinis terminas neturi vartosenos tradicijų, patogumo atžvilgiu nusileidžia latvių kalbos naujadarui). Kartais apskritai nėra pagrindo kalbėti apie skolinių atsiradimą.

Skirtingo tokios *beekvivalentės leksikos* fiksavimo pavyzdžių randama įvairiuose žodynuose – ir aiškinamuosiuose⁶, ir verčiamuosiuose⁷. Jų autoriai

⁶ Plačiau apie liaudies šokių ir žaidimų pavadinimus žr. Černė 2006.

⁷ Plačiau apie latvių kalbos realijas kitų kalbų žodynuose žr. Kvašytė 2003, apie lietuvių kalbos realijas latvių kalba žr. Kvašitė 2005.

žodžio tautinį koloritą stengiasi atspindėti komentaruose arba nors pažymoje. Pavyzdžiui, dvasinės liaudies kultūros realių grupėje lietuviams ypač būdingas dainavimo būdo pavadinimas *sutartinė Lietuvių–latvių kalbų žodyne* pateikiamas su tam tikra pažyma. Pats žodis neverčiamas, pateikiamas tik komentaras: „*folk. sutartine (lietuviešu tautas dziesmu žanrs)*“ (LLV 1995: 495), o anglų kalba lietuviškąjį žodį atstoja aprašymas: „*flk. Lithuanian polyphonic part-song*“ (NLAKŽ 2002: 768), taip pat ir *Lietuvių–rusų kalbų žodyne* «сутартине», многоголосая хоровая литовская народная песня» (LRKŽ 2001: 802). *Lietuvių–latvių kalbų žodyne* fiksuotas specifinio valgio – kepinio – pavadinimas *šakotis* „2. *kul. šakotis (lietuviešu nacionālais zarains pīrāgs no olām)*“ (LLV 1995: 502) perrašytas lietuviškai, o anglakalbiai supažindinami, kaip *šakotis* atrodo: „*kul. pyramidal cake (resembling the tree-trunk with spikes)*“ (NLAKŽ 2002: 778); nuorodų į išvaizdą esama ir *Lietuvių–rusų kalbų žodyne*: «3. *kul. песочный торт в форме елки*» (LRKŽ 2001: 816). *Rusų–lietuvių kalbų žodyne* transliteruotu ekvivalentu perteikiamas rusų liaudies muzikos instrumento pavadinimas *балалайка* „*muz. balalaika*“ (RLKŽ 2003: 26), panašiai daroma ir *Rusų–latvių kalbų žodyne* „*balalaika*“ (KLV 1988: 25), o papildomai ir lietuvių, ir latvių (arba vienoje iš jų) aiškinami tokie žodžiai kaip liaudies dainos pavadinimas *частушка* „*častuška (humoristinė rusų liaudies daina)*“ (RLKŽ 2003: 883); „*častuška (krievu tautas dziesma)*“ (KLV 1988: 563) ar moterų galvos apdangalo pavadinimas *кокошник* – „*kokošņiks (krievu sieviešu tautastērpa galvasrota)*“ [*kokošņikas* (rusų moterų galvos apdangalas)] (KLV 1988: 196). Kaip matyti iš apibrėžčių, be bendrojo aiškinimo, kad tai rusų liaudies daina, lietuviai dar patikslina jos pobūdį – *humoristinė*. Visiškai jokios užuominos apie tautiškumą nelieta, kai rusų kalbos etnografizmas *самовар* lietuvių kalba perteikiamas žodžiu *virdulys* (RLKŽ 2003: 722). To paties rusiško etnografizmo atitikmuo latvių kalba yra dūrinio vertinys *patvāris* (KLV 1988: 465) [tas, kuris pats verda] ir iš dalies išsaugo rusų kultūrai būdingą atspalvį. Tai išlaikyta ir aiškinamajame latvių kalbos žodyne: „*pārnēsājama tējas gatavošanas ierīce, kurā ūdeni karsē kurtuve vai elektrisks sildītājs*“ [nešiojamas vandens šildymo įrenginys, kuriame vanduo šildomas kūrykloje arba elektriniu šildytuvu], o visi iliustraciniai pavyzdžiai susiję su Rusija (LLVV 6(1), 1986: 533). Tiems, kas pažįsta rusų kultūrą, šis daiktas asocijuojasi su specifinės formos ir paskirties daiktu, tačiau tokių asociacijų be platesnio konteksto nekyla, išgirdus ar perskaičius lietuvišką žodį *virdulys*. Kalbos praktikos leidiniuose pateiktas žodis *samovaras* vertinamas kaip neteiktina svetimybė (KP 2005: 99).

Dalis tokios beekvivalentės leksikos – jos statusas artimesnis skoliniams – būna įtraukta į tarptautinių žodžių žodynus: *balalaika* „styginis rusų liaudies muzikos instrumentas, turintis 3 stygas, trikampį korpusą; skambinama pirštais“ (TŽŽ 2001: 88), *kokošnikas* „1. senovinis ištekėjusių rusių šventinis galvos apdangalas; 2. dekoratyvinis profiliuotas arkos pavidalo rusų cerkvių architektūros elementas“ (TŽŽ 2001: 378), *častuška* „krievu tautas mutvārdu dailradē – īsa dziesma (parasti četrinde) ar aktuālu saturu“ [rusų liaudies sakytinėje kūryboje – trumpa aktualaus turinio daina (dažniausiai ketureilė)] (SV 1999: 128–129). Akivaizdu, kad kiekviena kalba (ir konkretaus žodyno sudarytojai) renkasi būdą, kaip fiksuoti tokius tautiniu koloritu nuspalvintus žodžius.

ISVADOS

Apibendrinant galima konstatuoti, kad savos kalbos ir svetimų kalbų tautinių realių klasifikavimo terminams būdinga įvairovė. Terminai *etnografizmas* ir *egzotizmas*, kaip tam tikra antonimų pora, yra svarbūs kalbant apie tautiniu savitumu pasižyminčią leksiką savos kalbos požiūriu. Žodynų sudarymo, arba platesnio – tarpkultūrinio bendravimo – tikslu vartojamai leksikai įvardyti įvairių šalių kalbininkai vartoja terminus *lakūna*, *regioninė geografinė leksika*, *kultūriniai skoliniai*, *beekvivalentė leksika* ir kt. Lietuvių kalbotyroje tinkamiausiu laikytinas terminas *beekvivalentė leksika*, nors tenka pripažinti, kad jis taip pat sąlygiškas (derėtų priminti, kad apskritai terminų vartojimas yra susitarimo dalykas): kiekvienu atveju ekvivalentą būtina rasti, tik nėra tiesioginio leksinio atitikmens kita kalba. O ekvivalento pasirinkimo pragmatika priklauso nuo įvairių aplinkybių ir sąlygų, pavyzdžiui, vertimo kalbos giminiškumo, teksto pobūdžio bei konkretaus žodžio vartojimo tradicijų ir tikslų.

ŠALTINIAI

- DŽ_g – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Šeštasis (trečiasis elektroninis) leidimas, Ats. red. S. Keinys, Vilnius, 2006.
- KLV – *Krievu–latviešu vārdnīca*, Izlabots un papildināts otrais izdevums, Rīga, 1988.
- LKV – *Latviešu–krievu valodu vārdnīca*, Rīga, 1979.
- LLV – Balkevičs J., Balode L., Bojāte A., Subatnieks V. *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*, Rīga, 1995.
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 1.–8. sēj. Rīga, 1972–1996.
- LLŽ – *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*, Sud. A. Butkus, Kaunas, 2003.
- LRKŽ – Lyberis A. *Lietuvių–rusų kalbų žodynas*, Vilnius, 2001.
- NLAKŽ – Piesarskas B., Svecevičius B. *Naujasis lietuvių–anglų kalbų žodynas*, Vilnius, 2002.
- RLKŽ – Lemchenas Ch., Macaitis J. *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*, Trečiasis leidimas, Vilnius, 2003.
- SV – *Svešvārdu vārdnīca*, Dr. philol. J. Baldunčika redakcijā, Rīga, 1999.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*, Ats. red. A. Kinderys, Vilnius, 2001.

LITERATŪRA

- Ambrasas-Sasnavas K. 1978: *Vertimo mokslas*, Vilnius.
- Bankavs A. 2001: Lakūnas latviešu valodā. – *Leksika: vēsturiskais un aktuālais*. Akadēmika Jāņa Endzelina 128. dzimšanas dienas atceres starptautiskas zinātniskas konferences materiāli, Rīga, 9–10.
- Bankavs A. 2006: *Franču–latviešu–angļu leksikogrāfijas terminu vārdnīca*, Sast. A. Bankavs, Rīga.
- Černē V. 2006: Beekvivalentē leksika aiškinamuosiuose žodynuose. – *Leksikografija ir leksikologija I. Aiškina-
mųų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Sud. R. Petrokienė, Vilnius, 192–208.
- Gudavičius A. 2000: *Etnolingvistiką*. Šiauliai.
- Gudavičius A. 2009: *Etnolingvistiką (Tauta kalboje)*. Šiauliai.
- Gudavičius A. 2007: *Gretinamoji semantika*, Šiauliai.
- Keinys S. 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai.
- KP 2005: *Kalbos patarimai 4*. Leksika: skolinių vartojimas (svetimybės, tarptautiniai žodžiai) (I I). Sud. D. Mi-
kulėnienė, Vilnius.
- KTŽ 1990: Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas.
- Kvašytė R. 2005: Latvijos gyvenimo realijos lietuvių šaltiniuose. – *Filologija* 10, 57–64.
- Kvašytė R. 2003: Latvijos nacionalinės realijos kitų kalbų šaltiniuose. – *Filologija* 8, 15–24.
- Kvašytė R. 2005: Lietuvių tautos realijos lietuvių avotos. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 9, Liepāja, 290–299.
- Kvašytė R., Čepaitienė G., Župerka K. 2006: Istorija kaip kalbos ir rašties stilistinio savitumo veiksnys (lie-
tuvių ir latvių paralelės). – *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*, Sud. ir ats. red. R. Kvašytė,
Šiauliai, 40–53.
- LK 1995: Barauskaitė J. ir kt. *Lietuvių kalba I: Leksikologija, fonetika, akcentologija, dialektologija, rašyba*,
Vilnius.
- Migla I. 1996: *Latvijas reģionālģeogrāfiskā leksikā vācu valodā*. Disertācijas kopsavilkums filoloģijas doktora
grāda iegūšanai, Rīga.
- Palionis J. 1979 : *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius.
- Papaurėlytė-Kloviene S. 2007: *Lingvistikinės kultūrologijos bruožai*, Šiauliai.
- Polkovņikova S. 2006: Latviešu valodas bezekvivalenta runs verbi kontrastivā aspektā. – *Valoda – 2006. Valodas
dažādu kultūru kontekstā*, Zinātnisko rakstu krājums XVI. Daugavpils, 49–56.
- Vilkaitė I., Kvašytė R. 2006: Pasyvioji leksika lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių žodynuose. – *Lietuvių ir latvių
gretinamosios stilistikos klausimai*, Sud. ir ats. red. R. Kvašytė, Šiauliai, 225–243.
- VPSV 2007: *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujiņš vad., Rīga.
- Влахов С. И., Флорин С. П. 2006: *Непереводимое в переводе*. Издание третье, испр. и доп., Москва.
- Дунь И. Л. 2007: Интралингвальные лакуны в лексической системе русского языка. – *Вісник
СумДУ*. Серія Філологія, № 1. Том 1, 135–141. Interneto prieiga <visnyk.sumdu.edu.ua/
arhiv/2007/1/102_1)24_Dun.pdf> [žiūrėta 2009 12 08].
- Иванов А. О. 2006: *Безэквивалентная лексика*: учебное пособие, Санкт-Петербург.
- Маслова В. А. 2001: *Лингвокультурология*, Москва.
- Мечковская Н. Б. 2000: *Социальная лингвистика*, Москва.
- Муравьев В. Л. 1975: *Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков)*,
Владимир.
- Савич И. 1999: Безэквивалентная лексика в тематической группе названий музыкальных инструмен-
тов. – *Национально-культурный компонент в тексте и языке*: материалы Международной научной
конференции, Ч. 3. Минск, 107–111.
- Степанов Ю. С. 1965: *Французская стилистика в сравнении с русской*, Москва.

NATIONAL REALIA: NAMES, TERMS AND THEIR USAGE

The object of this research is appellative nouns which reflect the peculiarities of life, traditions and environment of a certain nation. The aim of the article is to find a term which is the most appropriate for naming of such national realia. Some authors use the term *lacuna* when naming things which seem unusual to a representative of another culture and which require interpretation. Other authors relate them with equivalency.

Since it is sometimes difficult to find equivalents in a language when the speakers of it are not familiar with a certain things or phenomena existing in another culture, the term *non-equivalent lexis* can be used. In linguistic literature other terms are also used, for example *exotism* and *exotic vocabulary*, though these are not suitable for closely related languages. The term *ethnographism* which names some national realia is not suitable for describing national historical events, national movements and other things the names of which belong to the specific national lexis. Moreover, ethnographisms first of all denote national realia which do not cause problems for native speakers when used in a text. It is more difficult with foreign cultural phenomena and translation of their names.

A conclusion could be drawn that the most suitable term for the lexis referring to national realia is *non-equivalent lexis*. It has to be admitted that this term may not always be applicable because it is necessary to find a certain equivalent while translating a text. The choice of the equivalent depends on many things, for example the affinity of the source language, the character of the text and the tradition and intention of the usage of a particular word.

Gauta 2009-12-13

Regina Kvašytė
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, LT – 76352, Šiauliai
E. paštas kvasyte@hu.su.lt